

גרזז

התולש את הכנף

בגמרא בשבת שנינו:

תנו רבנן: התולש את הכנף, והקוטמו, והמורטו – חייב שלש חטאות.
אמר רבי שמעון בן לקיש: **תולש חייב משום גוזז**, קוטם חייב משום
מחתך, ממרט חייב משום ממחק. (עד ע"ב)

כנף עוף חי או מת

ברש"י על הרי"ף (לב ע"א באלפס) מתבאר שדוקא תולש כנף מעוף חי חייב משום
גוזז. כך כתב גם האור זרוע (סי' סג), וכן מפורש ביראים:

גוזז או תולש כנף של **עוף חי**, כדתניא בפ' כלל גדול [ע"ד ב'] ובכורות
בהלוקח בהמה [כ"ה א'] התולש את הכנף פי' לעוף חי והקוטמו והמורטו
חייב ג' חטאות.

אך רבים מן הראשונים חלקו עליהם, והוכיחו מן התוספתא בפרק ט' (תחילת
פרק ח' במהדורת ליברמן) שיש גוזז אף בתלישה מן המת, וז"ל התוספתא:

הגוזז מן הבהמה, מן החיה, ומן העופות, **אפילו מן השלח**!... הרי זה חייב.

הרמב"ן האריך לדון בעניין זה במקומות שונים, ונביא מדבריו בסוגייתנו:

הא דאמרינן תולש חייב משום גוזז שמעינן מינה דלא מיחייב מחיים טפי
מלאחר מיתה, דבגוזז פשיטא לן דלאו משום עוקר דבר מגידולו הוא,
דנימא דוקא מחיים, דא"כ היינו קוצר, אלא אפי' לאחר שחיטה. ודוקא
דרך גזיזה, אבל דרך תלישה לא מחייב דאין קוצר אלא בגידולי קרקע
כדקאמרינן בדישה, ותניא נמי בתוספתא (פ"ט ה"א) הגוזז מן הבהמה ומן
החיה ומן העופות אפילו מן השלח מלא הסיט כפול חייב, אלמא אפי'

לאחר מיתה חייב משום גוּזוּ, וכן נמי בתולש כנף מן העוף אין חילוק בין מחיים לאחר מיתה.

לדעת הרמב"ן ישנם שני הבדלים בין קוצר לגוּזוּ:

- א. מלאכת קוצר ממוקדת בעקירת דבר מגידולו, ואינה שייכת אלא בגידולי קרקע² (וממילא "מקום גידולו" הוא רק קרקע), ורק כאשר הדבר הנקצר עדיין גדל וצומח³ במקום גידולו, ולא בתלוש ועומד כגון ייחור שנעקר מן הקרקע. לעומת זאת, גזיזה היא חיתוך חלקים מבעלי חיים, ושייכת גם לאחר מיתה⁴.
- ב. גוּזוּ אינו חייב אלא בדרך גזיזה ולא בדרך תלישה, משום שאין זו דרך גזיזה. לכן התולש שער או צמר מן הבהמה פטור (אמנם התולש כנף מן העוף חייב, אך זה נובע מכך שזוהי דרך גזיזתה של הכנף), ומצד תולדת קוצר אין לחייבו (אף שקוצר דרכו בתלישה) משום שאין קוצר אלא בגידולי קרקע, וכדבריו שם בהמשך:

והא דגרסי' במס' בכורות (כ"ד ב') השוחט את הבכור עושה מקום לקופיץ כו' ובשעת שחיטה תולש את השער ובעי בגמ' כנגדו

² גם בדעת הרמב"ם נראה שהוא סבור שאין חיוב בתולש כנף אלא משום גוּזוּ ולא משום קוצר, משום שאין קוצר אלא בגידולי קרקע, ותולש שער אסור מדרבנן כתולדת גוּזוּ, לפי שאין זו דרך גזיזה (ומה שהרמב"ם אסר אותו ביום טוב הוא מצד גוּזוּ דווקא, עיין היטב פ"ג מהלכות יו"ט ה' ג).

³ לפי הסבר זה, יש מקום לדון מניין חיובו של מי שקוצר תבואה יבשה, ועיין בדברינו במלאכת קוצר (טללי שבת א', עמ' 48).

⁴ עיי"ש בהמשך דבריו שכתב שאין לומר שהתולש כנף מן העוף החי עובר על שני איסורים – תולדת קוצר ותולדת גוּזוּ, וכשעושה זאת לאחר מיתה חייב רק משום גוּזוּ, משום "דחדא תולדה לשני אבות ליכא לעולם".

ועיין במנחת חינוך מלאכת גוּזוּ, שכתב שתולש וגוּזוּ מן החי חייב גם משום קוצר (אולם התולש שער פטור משום שהוא עוקר דבר מגידולו כלאחר יד), ואם יגוּזוּ שער או יתלוש כנף מן העוף החי, יתחייב שתיים – אחת משום גוּזוּ ואחת משום קוצר.

אמנם, נראה לענ"ד שבוה צדקו דברי הרמב"ן שאין לחייב על פעולה אחת שני חיובים. ועיין על כך באור שמח המובא בהערות המהדיר על הרמב"ן הוצאת מכון התלמוד הישראלי (הערה 175), ובתוספת שהוסיף המהדיר עצמו שם.

לענ"ד נראה להסביר באופן אחר: יש אפשרות לחייב שתיים רק כשאדם עושה פעולה אחת שיש לה שני מוקדים, ובעצם היא מהווה שתי פעולות, כגון בזומר וצריך לעצים – שעובר על מלאכת קוצר מצד העצים שנותרו כעת בידי וואו יכול להשתמש בהם, ועל מלאכת נוטע מצד הסיוע לצמיחת העץ; משום שיש אפשרות לקצירה בלא זמירה – כגון אם יקצור במקום שאינו מסייע לצמיחה, ויש אפשרות לזמירה בלי קצירה – אם אינו צריך לעצים, וממילא נחשב כעושה שתי פעולות. אבל בהשקיה, שהיא פעולה אחת ממש אלא שיש לה שני תפקידים – שהיא מרפה את האדמה (חורש) ומסייעת בהצמחה (זורע) – אין לחייב כי אם אחת בלבד, וכן בתולש כנף או בגוּזוּ אי אפשר לחייב שתיים משום שהיא פעולה אחת, ודו"ק. עלינו לשים לב גם לכך שהרמב"ן הבין בכל מקום את הביטוי "עוקר דבר מגידולו" כביטוי למלאכת קוצר, אבל אין הכרח לזה, ויתכן שיש לביטוי זה משמעות כללית, המתפרשת בכל מקום לפי עניינו.

ביו"ט מהו, ומשני תולש לאו היינו גוּזוּז, ומקשינן ומאי שנא מהתולש כנף ומרטו דחייב, ומשני דשאני כנף דהיינו אורחיה.

לדברי הרמב"ן, אם היה אפשר לחייב תולש כנף מצד עוקר דבר מגידולו, היה אפשר לחייב גם את התולש שער, ואע"פ שאין דרכו בתלישה, כיוון שקוצר דרכו בתלישה⁵. אולם כיוון שאין לחייב מצד קוצר אלא מצד גוּזוּז, אין לחייב אלא כשדרכו בתלישה, כגון כנף דווקא, ותולש שער פטור.

בתלישה או בגזיזה

יש הסוברים שכיוון שעוף דרכו בתלישה ולא בגזיזה⁶, אין לחייב כלל על גזיזה של כנף העוף אלא רק על תלישתה. ואף לגבי תלישתה כתב האגלי טל (גוּזוּז ס"ק ו) שאין לחייב אלא לאחר מיתה, כי אין דרך לתלוש מחיים, וביסס את הדברים על הרמב"ם בפרק ט' הלכה ז':

הגוּזוּז צמר או שיער בין מן הבהמה בין מן החיה בין מן החי בין מן המת אפילו מן השלח שלהן חייב, כמה שיעורו כדי לטוות ממנו חוט שארכו כרוחב הסיט כפול, וכמה רוחב הסיט כדי למתוח מן בוהן של יד עד האצבע הראשונה כשיפתח ביניהן בכל כחו והוא קרוב לשני שלישי זרת, התולש כנף מן העוף הרי זה תולדת גוּזוּז.

מלשונו של הרמב"ם, שהשמיט בראש ההלכה את דין הגוּזוּז מן העוף, וגם לא ציין לגביו את הכלל "בין מן החי בין מן המת", משמע שלדעתו אין לחייב על גזיזת כנף עוף, אלא רק על תלישתה ורק לאחר מיתה, משום שאין דרך לתלוש מחיים.

כתב הט"ז:

צריך אדם להיזהר במלבוש שנעשה מעור בהמה שלא יתלוש שער ממנה, שיש בו חיוב חטאת, דהכי איתא בירושלמי פ' כלל גדול: התולש מבהמה מתה חייב, תלישתה זוהי גיזתה. (שלו ס"ק י')

⁵ דברי הרמב"ן תמוהים בזה, דמה בכך שקוצר דרכו בתלישה, מכל מקום אין דרך לתלוש שער אלא לגוּזוּז, והוא כלאחר יד, וכן כתב במנחת חינוך שם. וצ"ל בדעת הרמב"ן שתלישת שער נחשבת תולדה מצד עצם הפעולה, הדומה לתלישת פירות מן המחובר, וצ"ע. וראה הערה קודמת.

⁶ תלישה נעשית בדרך כלל בידיים, על ידי משיכת הדבר הנתלש, וגזיזה נעשית בכלי.

דברים אלו של הירושלמי הובאו על ידי הרא"ש (ז, ו), אך בדברי הרא"ש לא ברור אם כוונתו לתולש מבהמה או לתולש מעוף, כי בלשון הירושלמי שלפנינו וכן בלשון הרא"ש כתוב "התולש מן המתה חייב" – ולא מוזכרת בהמה בפירוש. עם זאת, אצל רבינו ירוחם הדברים מפורשים, ולדעתו התולש כנף מן העוף חייב אפילו מחיים, והתולש שער מבהמה חייב לאחר מיתה דווקא, אבל מחיים אינו חייב אלא בגוזז.

להלכה הכריע במשנה ברורה:

ודוקא גוזז חיובו בכל גווני, אבל תולש מן החי פטור דאין דרך לתלוש משום דכאיב לה אלא לגוזז, אבל התולש ביד מן המתה דרך לתלוש כמו לגוזז וחייב, וע"כ אותן בני אדם המלובשין בעורות של בהמה וחיה צריכין ליזהר שלא יתלשו מן השער שלהן בשבת...

וכ"ז בבהמה וחיה, אבל בעופות דרכן להסיר הנוצות ע"י תלישה כמו בבהמה ע"י גזיזה, ולפיכך תולש כנף מן העוף בין מחיים בין לאחר מיתה חייב דתלישתן זו היא גיזתן. (שמ ס"ק ה)

הושיט ידו למעי בהמה ודלדל עובר

בגמרא בשבת למדנו:

אמר מר בר המדורי אמר שמואל: הושיט ידו למעי בהמה ודלדל עובר שבמעיה – חייב. מאי טעמא? אמר רבא: בר המדורי אסברא לי, לאו אמר רב ששת: האי מאן דתלש כשותא מהיזמי והיגי – מיחייב משום עוקר דבר מגידולו, הכא נמי – מיחייב משום עוקר דבר מגידולו. (קז ע"ב)

הרמב"ן על אתר התלבט והתקשה בפירוש החיוב משום "עוקר דבר מגידולו", ושלל את האפשרות להסביר זאת מצד קוצר. לכן פירש מצד נטילת נשמה, וז"ל:

הא דאמרי' במושיט ידו למעי בהמה ודלדל עובר שבמעיה דחייב משום עוקר דבר מגידולו, קשה לי... אין משום עוקר דבר מגידולו הוא תולדה דקוצר אלא בגדולי קרקע... וי"ל דמדלדל עובר משום נטילת נשמה הוא חייב, והכי קאמר אע"ג דהאי עובר לית ליה בדידיה נשמה כיון דגידולו תלוי בנשמת אמו העוקרו משם נוטל נשמתו ממנו... וכן נראה הפי' הזה

מדברי ה"ר משה הספרדי ז"ל ב'פ' אחד עשר מהלכותיו⁷. ומה שאמרו בירושלמי ב'פ' כלל גדול רבנן דקסרין אמרין ההין דצד נונא וכל דבר שהוא מבדילו מחיותו חייב משום קוצר לא אתיא כשיטתא דגמ' דילן.

אולם התוס' בבכורות נקטו שהחייב הוא משום גוּזוּז, וז"ל:

אע"ג דלענין בכור לא מחייב ביה משום לא תגוז לענין שבת יש לחייב משום תולדה דגוּזוּז ככל עוקר דבר מגידולו בבעלי חיים כמו חולין (דף עג.) הושיט ידו למעי בהמה ודילדל עובר שבמעיה לענין שבת חייב. (כה

ע"א)

מאידך, בעבודה זרה (כו ע"א) התירו לילד בשבת משום איבה, ועל כך הקשו בתוס' שם, שהרי: "הושיט ידו למעי בהמה ודילדל עובר שבמעיה חייב משום עוקר דבר מגידולו דהוא תולדה דגוּזוּז", ותרצו:

"ל' דהכא ביושבת על המשבר שכבר נעקר לצאת א"נ כיון דכלו לו חדשיו פסקו גידוליו.

נראה מכאן שהחייב בגוּזוּז הוא רק כל עוד הדבר הנגוז עדיין גדל, וממילא פשוט שהגוּזוּז מן המתה פטור, שאין זה עוקר דבר מגידולו. כיוצא בזה מצאנו בתרומת הדשן, וז"ל:

דגזיזת שער של מת אינו מלאכה כלל. (סי' פב)

וכן כתב האגלי טל (גוּזוּז ס"ק ב) בדעת התוס' הנ"ל, והוסיף לטעון שם שיש מחלוקת בין התלמודים בשאלה זו של גדר גוּזוּז. לבבלי הוא גדר עוקר דבר מגידולו, וכשיטת התוס' ותרומת הדשן הנ"ל. אבל לשיטת הירושלמי והתוספתא שמפורש בהם שהגוּזוּז מן המתה חייב, גדר גוּזוּז הוא חיתוך חלקים מבעלי חיים, כפי שהיה במשכן – שהיו גוּזוּזים השער מעורות האילים כדי להשתמש בעורות. לדעת האגלי טל דבר זה נעשה במשכן לאחר שחיטה, ואפילו לאחר הפשטה, ומכאן מקור לירושלמי ולתוספתא שהגוּזוּז מן השלח חייב.

ולענ"ד נראה שאין הכרח לדייק מדברי התוס' ותרומת הדשן⁸ הנ"ל שהם חולקים על הירושלמי והתוספתא, אם כי אפשר שסברו כן – וכפי שראינו כן בפירוש

⁷ שהביא דין זה של דלדול עובר במסגרת ההלכות העוסקות בנטילת נשמה ולא במסגרת קוצר או גוּזוּז. בתרומת הדשן העניין יותר מסובך, כי הוא מדבר על גזיזת שער, ואע"פ כן יש מקום לומר שהוא סבור שאין בזה איסור גוּזוּז משום שאינו צריך לשיער, וכפי שעוד נדון בזה בהרחבה להלן. וכך ביאר את שיטתו המג"א בס"י תקכו ס"ק יא, וז"ל: "ול"ג דמה שכתב בתרומת הדשן דגזיזות שער אינה מלאכה כלל היינו משום

בשיטת רש"י, היראים והאור זרוע. מכל מקום, ניתן לומר שלדעת התוס' ישנם שני גדרים במלאכת גוזז:

- א. גזיזת שער, צמר וכיו"ב מדברים הנגזזים בדרך כלל, ובזה אין צורך לעקור דבר מגידולו, ויש לחייב גם לאחר מיתה.
- ב. נטילת עובר ממעי בהמה, שאינו בכלל דברים הנגזזים בדרך כלל, ובזה אין לחייבו אלא בעוקר דבר מגידולו, כל זמן שגדל שם, ולא לאחר מיתה או שכלו לו חודשיו.

בביאור העניין נראה שגדר אב המלאכה של גוזז הוא גזיזת צמר מן הבהמה, והגזיזה היא בדרך כלל מן החי, ויש לה תולדות משני סוגים:

1. כל עקירת דבר מגידולו, והיינו דווקא בזמן שגדל ומתפתח.
2. עקירה וחיתוך של חלקים שדרך לחותכם מגופם של בעלי חיים, ואפילו לאחר מיתתם.

נחזור לברר מדוע הרמב"ן מתנגד לחייב את המדלדל עובר ממעי אמו משום גוזז, ומחייבו משום נטילת נשמה דווקא. נראה שהרמב"ן סבור שמלאכת גוזז אינה שייכת אלא בחלקים שהם טפלים לגוף, כגון שער, צמר, ציפורניים, כנפיים וכדומה. לעומתם, עובר במעי הבהמה אינו טפל לגוף כאותם פריטים שהוזכרו, ואינו נחשב כחלק מגוף הבהמה אלא כגוף שלם שמנתקים אותו ממקור חיותו, ולפיכך אין לחייבו משום גוזז⁹.

לדעת התוס' בבכורות, הסוברים שיש בזה משום גוזז, עלינו לומר שכיוון שכעת העובר הוא חלק מן הבהמה ועתיד לפרוש ממנה, הרי הוא כאותם חלקים הטפלים לגוף ופורשים ממנו, שיש בהם משום גוזז¹⁰.

שא"צ לשער כלל והרמב"ם מיירי בצריך לשער עמ"ש סי' ש"מ ואע"ג דהוצאה נמי הוה מלאכ' שא"צ לגופו מ"מ שם הוצאה עליה אבל הכא לא הוי מלאכה כלל דהא אמרי' בשבת אם מל תינוק בן ח' בשבת לא עביד כלום דהוי מחתך בשר בעלמ' כ"ש שער ומ"מ טוב להחמיר וכ"מ בתרומת הדשן".

⁹ היה מקום לדבר על קוצר בעובר כי הוא "פרי בטנה" של הבהמה, אך לשיטת הרמב"ן אין קוצר אלא בגידולי קרקע.

¹⁰ וראה מה שכתבנו למעלה בפירוש דברי התוס' בעניין עובר שכלו לו חודשיו.

חיתוך יבלת

והנה המנחת חינוך כתב שבחיתוך יבלת מהגוף יש משום גוּזוּ:

ונראה לי דמלאכה זו דגוּזוּ היא דוקא בעניינים שדרך לגוּזוּ או לתלוש מגופו או מבהמה, כמו שחשבם הר"ם צמר שיער צפרניים כנף או ציצין, דכל הדברים עושין חליפין והדרך לגוּזוּ, היינו ליטול אותם מהגוף, וכן יבלת דהיא מותרת והדרך ליטול אותה. אבל אין סברא דאם חותך חתיכת בשר מעל גופו... שיתחייב משום גוּזוּ. (מוסף השבת, מלאכת גוּזוּ)

דבריו של המנחת חינוך נתמכים מן הסוגיה בעירובין, דאיתא במשנה שם:

חותכין יבלת במקדש, אבל לא במדינה, ואם בכלי – כאן וכאן אסור. (ק"ג ע"א)

וברש"י שם:

אם בכלי כאן וכאן אסור – ואף על גב דכי עביד נמי ביד מתקן הוא והוה ליה חותך מבעלי חיים והוי תולדה דגוּזוּ את הצמר אפילו הכי כיון דכלאחר יד קא עביד שאין כן דרך לחותכה אלא בסכין אין כאן אלא שבות. ואם בכלי כאן וכאן אסור – דאב מלאכה הוי, הואיל ואינו משנה מכמות שעושין בחול.

אך מן הרמב"ם נראה שהוא סובר שבחתיכת יבלת אין חיוב משום גוּזוּ, וז"ל:

וכן החותך יכולת מגופו בין ביד בין בכלי פטור בין לו בין לאחר, ומותר לחתוך יכולת במקדש ביד אבל לא בכלי, ואם היתה יבשה חותכה אף בכלי ועובר. (ט, ה)

נראה שלשיטתו אין גזיזה מן התורה ביבלת, משום שאינה מן הדברים שדרך לגוּזוּם מן הגוף באופן קבוע, וכשהיא גדלה הרי היא חלק מן הגוף. סברא זו קרובה לשיטת הרמב"ן שהזכרנו קודם בעניין דלדול עובר.

מילה

בראשונים ובאחרונים מופיעה מחלוקת נוספת הקשורה אף היא לענייננו – האם יש משום גוּזוּ בחיתוך הערלה. הגמ' בשבת (קלו ע"א) עוסקת בקטן שנולד ואין ידוע

אם הוא נפל או לא, ומעלה את השאלה – כיצד מלים אותו ביום השמיני שלו שחל בשבת, והרי ספק נפל הוא! רב אדא בר אהבה משיב:

מלין אותו ממה נפשך; אם חי הוא – שפיר קא מהיל, ואם לאו – מחתך בבשר הוא.

זהו הסבר נוח אם אנו מבינים שאין במילה חיוב משום גוזז אלא משום נטילת נשמה. אבל אם נאמר שהמל חייב משום גוזז – מה לי חי מה לי מת, עדיין יש בזה משום גוזז לשיטות רבות הסוברות שהגוזז מן המתה חייב¹¹.

ואשר נראה בזה הוא: הסרת ערלה נחשבת כגזיזה רק במקום שיש בכך מצווה, ובזה נחשבת הערלה כחלק טפל לגוף שיש בו משום גוזז. אך אם האדם מת ואין צורך בגזיזה – הרי זה חלק של הגוף, ובזה לא מסתבר שמחתך בבשר יתחייב משום גוזז.

כך כתב גם בספר דבר אברהם (סי' כג אות א). אבל רבים מן האחרונים סברו שאין במילה משום גוזז כלל משום שהערלה היא חלק מן הגוף, ואין בה איסור אלא משום נטילת נשמה (ועיין חתם סופר כתובות ה ע"ב שם).

הנוטל ציפורניו

שנינו במשנה:

הנוטל צפרניו זו בזו, או בשיניו, וכן שערו, וכן שפמו, וכן זקנו... רבי אליעזר מחייב, וחכמים אוסרין משום שבות. (צד ע"ב)

ובגמרא שם:

אמר רבי אלעזר: מחלוקת ביד, אבל בכלי חייב. פשיטא, זו בזו תנן! מהו דתימא: רבנן בכלי נמי פטרי, והא דקתני זו בזו – להודיעך כחו דרבי אליעזר, קא משמע לן. ואמר רבי אלעזר: מחלוקת לעצמו, אבל לחבירו – דברי הכל פטור. פשיטא, צפרניו תנן! מהו דתימא: רבי אליעזר לחבירו נמי מחייב, והא דקתני צפרניו – להודיעך כחן דרבנן, קא משמע לן.

רש"י שם פירש:

¹¹ וראה שיטה מקובצת כתובות ה ע"ב שכתב שם שמילה בשבת אסורה מצד תולש, ובמנחת חינוך הנ"ל פירשו משום גוזז.

מהו דתימא בכלי נמי פטרי רבנן – דאין כאן משום גוזז, דלא שייך אלא בצמר בהמה. מחלוקת לעצמו – בהא הוא דמחייב ר' אליעזר, שיכול לאמן ידו לעצמו לתקנו בלא כלי. אבל לחברו – אין יכול לאמן את ידו ליטול יפה בלי כלי.

ובתוס' שם:

אבל בכלי ד"ה חייב – היינו כרבי יהודה דמחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה וא"ת ודילמא רבנן כר"ש סבירא להו ומנא ליה דמחייב בכלי ויש לומר דא"כ ליפלגי בכלי להודיעך כחן דרבנן והא דקאמר מהו דתימא רבנן בכלי נמי פטרי היינו פירושו דס"ל כר"ש וכדפרישית אבל רש"י פירש דפטרי משום דלא שייכא גזיזה אלא בצמר ואין נראה לר"י דבהא ליכא למיטעי דבכל בעלי חיים שייכא גזיזה כדאמר לעיל התולש כנף חייב משום גוזז.

נעמוד על כמה נקודות העולות מתוך דבריהם של רש"י ותוס' בסוגיה זו:

כלאחר יד

מדברי רש"י מתברר שר"א מודה עקרונית שאין מחייבים על מלאכה כלאחר יד, אלא שהוא סבור שאדם יכול לאמן את ידיו לגוזז ציפורניים לעצמו בצורה יפה גם בלי כלי, אך לאחרים אינו יכול לאמן ופטור. המאירי בסוגייתנו פירש שר"א מחייב אפילו בשינוי, ומה שהוא מודה שכשגוזז לחברו פטור הוא מטעם אחר, וז"ל:

ר' אליעזר מחייב חטאת נוטל צפורניו ושערו ושפמו וזקנו מפני שהן תולדת גוזז ואע"פ שהוא עושה בשינוי חייב לדעת ר' אליעזר... ופי' בגמ' שלא חייב ר' אליעזר בנטילת צפורניו בדרך זה אלא לעצמו אבל לחבירו הואיל והדבר מאוס אין דרך בכך ופטור וחכמים אוסרים בכלם משום שבות מדברי סופרים ואפי' בלא שינוי הואיל ומ"מ בידו הוא עושה הא בכלי חייב.

נראה לומר שאף ר"א מודה שאין לחייב על מלאכה הנעשית בשינוי גמור. ואולי עלינו להוסיף שיש לחלק בין שינוי בדרך הפעולה – שבוזה חייבים לר"א, לבין שינוי מהותי יותר שבני אדם אינם נוהגים לעשות כן, וצ"ע.

הר"ח¹² כתב:

ומדמפרשי רבנן טעמיה דרבי אליעזר ש"מ הלכתא כוותיה ויש מי שחולק ואומר הלכה כחכמים דאמרי משום שבות, ומ"ד כרבי אליעזר טפי עדיף דאיסורא דאורייתא היא ולחומרא עבדינן.

אבל הרמב"ם (ט, ה) פסק כחכמים וכן הסכימו רוב הפוסקים. וראה ב"י (ריש סי' שמ) שתמה על הר"ח מה שייך בזה חומרא, והלא לכ"ע יש לפחות איסור מדרבנן בגוזה ציפורניו לעצמו בידיו ולא בכלי¹³. וכן פסק במשנה ברורה (שמ, ס"ק ב) כחכמים, שביד הוא רק איסור דרבנן¹⁴.

גזיזת ציפורניים

לרש"י, יש הוה אמינא בסוגיה שחכמים יסברו שגוזה אינו שייך כלל בגזיזת ציפורניים, אלא רק בצמר בהמה.

התוס' שם כתבו שלא שייך כלל לטעות בדבר, שהרי פשוט שגזיזה שייכת בכל בעלי חיים, והוכיחו זאת מחיובו של התולש כנף מן העוף. נראה שהם הבינו ברש"י שאין גיזה אלא בבהמה, ועל זה הם טענו שיש גיזה בכל בעלי חיים.

אולם לענ"ד נראה שכוונת רש"י היא שיש מקום לומר שאין גוזה אלא ב"פירות" שגדלים על גבי בעלי חיים, וההבחנה שבין גוזה לבין קוצר היא שבקוצר – קוצרים פירות מן הקרקע, ובגוזה – גוזזים פירות מבעלי חיים, וציפורניים ושיער אינם פרי, ולכן לא שייכת בהם גזיזה. אבל למסקנה ברור לדעת רש"י שיש גוזה גם בציפורניים.

¹² נדפס בדף צו ע"ב, והובא גם בר"ן על הרי"ף לו ע"א באלפס.

¹³ ושם י"ל שנפק"מ לענין ספקות, או באמירה לגוי במקום מצווה ועוד.

¹⁴ ובביאור הלכה כתב לדחות דברי הר"ן, וז"ל:

"ועיין בר"ן שכתב דעת ר"ח דהלכה כר"א מדקמפרשי רבנן טעמיה ולא ידעתי באורו דמימרא ראשונה דר"א הוא דוקא לחכמים ועוד מאי לשון מפרשי טעמיה דקאמר ועוד דברא"ש פרק כלל גדול סימן וי"ו מוכח בהדיא דהר"ח סובר דתולש צמר ביד פטור כחכמים דר"א אך כשזכינו עתה לבאורו של ר"ח מצאתי בהדיא דדברי ר"ח קאי אדין השני של ר"א והוא בגודלת ופוקסת דמפרשי כמה רבנן טעמיה דמשום מאי מיחייב וברין הראשון של ר"א פוסק הר"ח בהדיא כחכמים ע"ש וכן בדף ע"ד ע"ב ע"ש וכנראה שהר"ן לא היה לו הפירוש ר"ח שבידינו רק איזה קיצור שהועתק לו בטעות".

לשיטתו, דברי הר"ח אינם מוסבים כלל על גזיזת ציפורניים, ובזה פשוט שיש לפסוק כחכמים, ורק לענין גודלת וכן בחולב וכו' חשש הר"ח לשיטת ר"א; עיין היטב בלשונו של ר"ח שם.

מלאכה שאינה צריכה לגופה בגוּזוּז

התוס' פירשו שההוה אמינא בסוגיה היא שרבנן סוברים כר"ש שגוּזוּז פטור אף בכלי לפי שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ולמסקנה סבורים התוס' שרבנן בסוגייתנו סוברים כרבי יהודה שמחייב על מלאכה שאינה צריכה לגופה. אך רש"י לא פירש כן, כי לשיטתו גזיזת ציפורניים היא מלאכה שצריכה לגופה, שהרי הוא רוצה לגוּזוּז את ציפורניו¹⁵, ואין מקום לתלותה במחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון.

אמנם הריב"ש (ס' שצד) כתב שגזיזת ציפורניים היא מלאכה שצריכה לגופה, משני טעמים – האחד בדרכו של הרמב"ן והאחר בדרכם של בעלי התוס'. רבים מן האחרונים הביאו את דברי הריב"ש בהסבר השני, ונראה שהוא מפני שנטו יותר להסבר התוס' בגדרי מלאכה הצריכה לגופה. נביא להלן מקצת מדבריו, ונדון בהם:

שהרי הנוטל צפרניו בכלי, אע"פ שאינו צריך לצפרניו אלא אזלי לאבוד חייב אפי' לר"ש דפטור במלאכה שאינה צריכה לגופה, שהרי הנטילה היא המלאכה, וכן בשער. ואע"פ שבהפשטה נראה בפרק כל כתבי הקדש (ק"ז) דכל שהעור אזיל לאבוד לא מחייב בפסיק רישיה, כגון דשקיל ליה בברזי, התם היינו טעמא משום דאין דרך הפשטה בכך, ואפילו במכוין לא מחייב, כמו שפרש"י ז"ל. אבל בנטילת שער וצפרנים דרך נטילה בכך.

ונראה לומר ג"כ דהפשטה לא הואי במשכן רק לצורך העור, וא"כ עקר מלאכת הפשטה היא לצורך העור, וכל שהעור נפסד פטור. אבל גזיזה היתה במשכן שלא לצורך הצמר והשער רק לצורך העור, כגון בעורות תחשים, ועל כן חייב כל שהוא לצורך גופו אע"פ שאינו צריך לשער, ומלאכה הצריכה לגופה היא.

15 להבהרת העניין נדגיש שיש מחלוקת בגדרי מלאכה שאינה צריכה לגופה – נציג בזה שלוש שיטות יסודיות בקצרה:

א. רש"י סבור שכל פעולה שאדם **רוצה** לעשותה בנסיבות הקיימות היא מלאכה שצריכה לגופה.
 ב. תוס' סבורים שכל מלאכה צריכה להיעשות לאותו צורך שלשמו נעשתה המלאכה במשכן, אבל צורך שונה אינו מעיקר המלאכה ונחשב מלאכה שאינה צריכה לגופה – עיין תוס' שבת צד ע"א וחיגה י ע"ב.
 ג. רמב"ן ואחרים סוברים שכל פעולה שאדם מפיץ ממנה הנאה חיובית היא מלאכה שצריכה לגופה.
 אם כן, ברור שלרש"י גזיזת ציפורניים היא מלאכה שצריכה לגופה, שהרי בנסיבות האלו הוא בודאי רוצה בגזיזתן.

תיקון הגוף על ידי הנטילה

נימוקו הראשון של הריב"ש לקוח מדברי הרמב"ן, שהגדיר את המלאכה בעצם הנטילה, וכיוון שמתקן את גופו על ידי נטילה זו – הרי זו מלאכה שצריכה לגופה, בין שיהיה התיקון בדבר הנגזז בין שיהיה בגוף האדם. וז"ל הרמב"ן:

ומה דומה לזה הנוטל צפרניו בכלי וכן שפמו (צ"ד ב') שהוא חייב משום תולדה דגוזו ואף על פי שאינו צריך לגוף הצפרנים והשער מלאכה הצריכה לגופה נקראת... וכבר דמיתי זה לגוזו ונוטל שערו וצפרניו בין לתקן גופו ולייפות עצמו בין לצורך השער והגיזה כולן מלאכה הצריכה לגופה היא מפני שהכל דבר אחד והנטילה היא עצמה המלאכה, משא"כ בחופר גומא שהבנין בקרקע הוא והוא הנקרא מלאכה וכן הבערה לאפר צריך לגופה הוא. (קו ע"א)

ויש להביא את הגהות הגרא"ז וצ"ל על הרמב"ן, שהעיר:

משמע דלא מטעמו של הריב"ש¹⁶, וא"כ במה חלוק מזומר וא"צ לעצים אלא לתקן האילן דלא הוי קוצר, ולד' התוס' עג ע"ב ד"ה וצריך ניחא, אך בזה גופיה צריך ביאור מ"ש גוזו מקוצר וצ"ע.

הגרא"ז מקשה קושיה כפולה על הרמב"ן:

1. למה זומר ואינו צריך לעצים פטור? הלא הוא מתקן באילן, ויש לחייבו כמו בגוזו – שחייב אע"פ שאינו צריך לדבר הנגזז, כיוון שמתקן בגוף. קושיה זו תירץ על פי תוס' (עג ע"ב), הסוברים שכשאינו צריך לעצים אינו בכלל קוצר, והבעיה שם אינה מצד צריכה לגופה אלא מצד הגדרת קוצר, ואף רבי יהודה פוטר במקרה זה.
2. על כך הקשה את קושייתו השניה – למה בגוזו המלאכה מוגדרת כך גם כשגוזזים לצורך ייפוי הגוף, ואילו בקוצר שלא לצורך הדבר הנקצר אין זה קוצר כלל? והניח בצ"ע. קושיה זו קשה עקרונית גם לתוס', שהרי הם סוברים שאין זה קוצר, אך בגוזו הם פוטרם רק לר"ש מטעם משאצ"ג ואילו לדעת ר"י הם מודים שהוא חייב.

אמנם לענ"ד נראה שאין כאן קושיה, כי כבר כתבנו במלאכת קוצר (טללי שבת א', עמ' 53) שדברי התוס' "דלא מיקרי בעצים קוצר אלא בצריך לעצים" אמורים דווקא

¹⁶ כל האחרונים כנראה לא ראו את הריב"ש בפנים, וכולם ניוונים מן המ"א שהביא את הריב"ש רק בנימוקו השני – לפי דרכם של בעלי התוס', אך בריב"ש לפנינו מבואר שיש שתי דרכים, והאחת היא כדברי הרמב"ן.

ביחס לעצים, משום שהעץ עצמו אינו מוגדר בדרך כלל כיכול. דהיינו רק אם אדם צריך לעצים אנו יכולים לראות את העצים כיכול והאדם יוכל להתחייב עליהם משום קוצר, וכשאינו צריך להם אינו קוצר כלל – אפילו לרבי יהודה שמחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה. אך לדעת הרמב"ן, גוּזוּ אינו קשור דווקא ליכול אלא להפרדה בין הצמר והעור, וכל שנהנה מההפרדה חייב, ואם לא נהנה הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה.

כיוון זה שהצענו, לחלק בדעת התוס' והרמב"ן בין קוצר בעצים – דלא מיקרי קוצר אלא כשצריך להם – לבין שאר דברים הנקצרים, מוכרח ברמב"ן, וז"ל:

קשה לי דהא גוּזוּ ותולש כנף מן העוף כשהן חיים (ע"ד ב') לא מחייבין להו תרתי – חדא משום עוקר דבר מגידולו, וכן הנוטל שערו וצפרניו ושפמו (צ"ד ב') אין בהן דין עוקר דבר מגדולו דלחייב תרתי, אלמא אין משום עוקר דבר מגדולו דהוא תולדה דקוצר אלא בגדולי קרקע. (קז ע"ב)

בדברים אלו מבקש הרמב"ן להוכיח שאין לחייב משום קוצר בדבר שאינו גידולי קרקע. הוכחתו מציפורניים קשה – שהרי אינו צריך לדבר הנגזז, ובקוצר אין לחייב אם אינו צריך לדבר הנגזז, ועל כורחנו נצטרך לקבל את החילוק בין קצירת עצים לשאר קצירות וכנ"ל¹⁷. מנגד, עיין בריטב"א שכתב:

והא דאמרינן דבכלי דברי הכל חייב חטאת, עיקר הפירוש כדפירש רש"י ז"ל הכא דחיובא משום גוּזוּ דהא איתיה אפי' כשאינו צריך לגיזה כי הכא שאינו צריך [אלא] לתיקון גופו, דהכי נמי אמרינן (תוספתא פ"ט ה"א) שהגוּזוּ את השלח כדי לעבדו חייב משום גוּזוּ, אבל ליכא לפרושי דחיובו משום עוקר דבר מגידולו, דההיא תולדה דקוצר ואין קצירה אלא בגידולי קרקע כדאיתא בפרק כלל גדול, ועוד דקצירה ליתא אלא בצריך לדבר הנלקט והנתלש כדאמרינן התם (לעיל ע"ג ב') ואם צריך לעצים חייב משום קוצר. (צד ע"ב)

¹⁷ כמובן, אפשר לומר שהרמב"ן סבור שאף בעצים מיקרי קוצר אף אם אין צריך להם, ולא פטרו שם בסוגיה אלא משום משאל"ג וכשיטת ר"ש דלא כרבי יהודה, וכן פירש בתוס' רי"ד קכא ע"ב להדיא, וז"ל: "ומאי דאמרן בפ' כ"ג הזומר וצריך לעצים חייב שתיים אחת משום נוטע ואחת משום קוצר האי דבעי' צריך לעצים לחיובי' משום קוצר נ"ל דלא איתא אלא כר"ש אבל לר' יהודא אע"ג דא"צ לעצים חייב משום קוצר דהא תלש מן המחובר ואין זה קלקול אלא מלאכה ואע"פ שא"צ לה לתלישה זו הוא חייב משום קוצר". אבל יותר נראה כפי שכתבנו למעלה, שהרמב"ן מסכים עקרונית עם התוס' לגבי עצים.

בדברי הריטב"א מובאות שתי סיבות לכך שאין לחייב גוזז ציפורניים משום קוצר. הסיבה הראשונה היא משום שאין קוצר אלא בגידולי קרקע, וכדברי הרמב"ן. הסיבה השנייה היא שאין לחייב משום קוצר אלא בצריך לדבר הנקצר. הריטב"א מוכיח זאת מקוצר וצריך לעצים, ומוכח שסבר שהוא דין בכל קוצר ולא דווקא בעצים, ונראה שלדעתו כשאין צריך לדבר הנקצר אין זה יכול ולא מיקרי קוצר אף בשאר דברים, וצ"ע¹⁸.

דומיא דמשכן

נימוקו השני של הריב"ש הוא על פי דרכם של בעלי התוס' שבעינין 'דומיא דמשכן', וכיוון שבמשכן גזזו לא רק לצורך הדבר הנגזז אלא גם לצורך העור, כגון בעורות התחשים, יש גזזו בין אם מתכוונים להשתמש בדבר הנגזז, ובין אם מתכוונים ליפות ולתקן את הגוף. ובדעת התוס' יש לומר שהם סוברים שלא הייתה במשכן גזיזה אלא לצורך הצמר, ואפשר שלא היו גוזזים לצורך עורות התחשים. וראה ר"ן על הרי"ף שכתב:

גוזז ושאר מלאכות של צמר השנויות במשנתנו כולן היו בצמר תכלת של מלאכת המשכן. (לא ע"ב באלפס)

ייתכן גם לומר שגרירת השיער מעל עורות התחשים אין בה משום גיזה, כי עור התחש הוא דבר שאין דרכו בגזיזה, ועל פעולה זו יש לחייב משום ממחק, וכדברי רש"י (עג ע"א) "ממחקו – מגרר שערו". וראה גם רמב"ם, וז"ל:

ואיזה הוא מוחק זה המעביר שיער או הצמר מעל העור אחר מיתה עד שיחליק פני העור¹⁹. (יא, ה)

יש לומר אפוא שכך הבינו התוס', וממילא לא הייתה במשכן גזיזה אלא לצורך הדבר הנגזז, דהיינו הצמר, וגזיזת ציפורניים היא מלאכה שאינה צריכה לגופה.

¹⁸ ואין זה כשיטת התוס' רי"ד בהערה הקודמת, דלשיטת הריטב"א אף רבי יהודה פוטר בקוצר אם אינו צריך לעצים או לדבר הנקצר, כי זה חלק מהגדרת קוצר, ונראה שזו היתה הבנת הגרא"ז ז"ל בקושייתו על הרמב"ן.

¹⁹ ובנשמת אדם כלל כא, א הקשה שכל ממחק יתחייב גם משום גוזז, ובמנחת חינוך ממחק כתב כדרכו שאה"נ לדעת הרמב"ם יתחייב שתיים, ולענ"ד נראה כפי שכתבנו שמוקדה של פעולה כזאת בהחלקת העור וחיבים עליה משום ממחק, וכשגוזזים לקבלת "פרי" הוא גוזז. לענ"ד נראה בגדר אפשר שאף הריב"ש יודה לזה עקרונית, אלא שהוא מחלק בין השלב הראשון (גזיזת השער מעור התחשים) – שיש לחייב עליו משום גוזז, לבין השלב האחרון (החלקת העור) – שיש לחייב עליו משום ממחק, ודו"ק.

פסיקת ההלכה

בשו"ע נפסק:

אסור ליטול שערו או צפרניו, בין ביד בין בכלי, בין לעצמו בין לאחרים.

(שמ, סעיף א)

המגן אברהם (ס"ק א) כתב שלמ"ד מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור – אינו חייב אלא אם צריך להשתמש בשערות או בציפורניים. הש"ך (נקודות הכסף יר"ד, סי' קצח) כתב שלדידן, דקיי"ל כר"ש במלאכה שאינה צריכה לגופה, גזיזת ציפורניים אסורה רק מדרבנן, ולפיכך התיר שם לאישה ששכחה ליטול ציפורניה בליל טבילה לומר לגוי שייטול לה ציפורניה, שאמירה לנכרי באיסור דרבנן במקום מצוה מותרת. ואף הגר"א בביאורו (על סי' שמ, סעיף א) כתב שהשו"ע סתם דבריו בעניין גזיזת ציפורניים כרמב"ם, שמחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה. אבל בביאור הלכה שם חולק על כך, וסובר שיש איסור תורה בגזיזת ציפורניים, וז"ל:

והנה הגר"א כתב דהשו"ע סתם פה להלכה כדעת הרמב"ם במשאצ"ל דחייב אך מה נעשה בקושית כל האחרונים שהטוש"ע סותרים את עצמן וכנ"ל והנה הריב"ש בסימן שצ"ד כתב דמלאכת הגזיזה חשיבא מלאכה לכו"ע אפילו אין צריך להשער דגזיזה היתה במשכן שלא לצורך הצמר והשער רק לצורך העור כגון בעורות תחשים וע"כ חייב כל שהוא לצורך גופן אע"פ שאינו צריך לשער ומלאכה הצריכה לגופה היא...

והנה ראיתי בספר סדרי טהרה שתמה... וכתב דהלא הרא"ש כתב בהדיא בבכורות כ"ה וגם הביא שם כן בשם הרמב"ן דתלישת הצמר מן הבהמה קודם שחיטה וכן הנוצות מן העוף הוא מלאכה שאצ"ל²⁰ וע"כ דהם ס"ל ג"כ כדעת התוס' ובאמת לאו ראייה הוא כלל כמו שדחה הוא בעצמו אח"כ דשאני התם דהאי תלישה לאו לצורך העור אלא לצורך השחיטה אבל היכא דהוא לצורך העור אע"פ שאין צריך לגיזה ס"ל דחייב...

והנה השתא שבררנו דסוגיא זו דשבת צ"ד ע"ב ע"כ מיירי בשאינו צריך להשער והצפרנים ע"כ אנו מוכרחין לומר מעוד כמה גדולי הראשונים

²⁰ ואף לשיטת הרמב"ן שהתלישה היא המלאכה – היינו דווקא כשנהנה מן המלאכה, אבל כאן אינה אלא כדי לאפשר שחיטה, והוי משאצ"ל ג.

דס"ל ג"כ כדעת הריב"ש והר"ן הנ"ל הלא המה הר"ח והרמב"ן והסמ"ג והרא"ש ולפיכך סתם השו"ע להלכה כן²¹.

ומפני זה נוטה בביאור הלכה שם שלא להתיר לגזוז ציפורניים לאישה ששכחה ליטול אותן בליל טבילתה שחל בליל שבת על ידי גוי, והתיר לה על ידי גוי רק אם יעשה כן בידיו ולא בכלי. אמנם כשאי אפשר באופן זה התיר לעשות כן על ידי גוי אף בכלי, משום שכאן אין עיקר כוונתה להתנאות בזה ואינה עושה כן אלא לצורך טבילתה, ואפשר שיש לראות זאת כמלאכה שאינה צריכה לגופה.

אך צ"ע בזה, כי אפשר שזה נכון רק על פי הריב"ש, הסובר שהכל תלוי במגמת המלאכה כפי שהיתה במשכן, וכאן אין לה כוונה לצורך הגוף. אבל לשיטת הרמב"ן שהנטילה היא עצם המלאכה וכל שהיא נהנית ממנה נחשב צריכה לגופה – אין היתר זה פשוט, אלא אם נסמוך בשעה כזו על שיטת התוס' והגר"א הנ"ל. ולענ"ד נראה שבאופן זה, שחל ליל טבילתה בשבת ושכחה ליטול ציפורניה, עדיף לנקר היטב את הציפורניים שתהיינה נקיות לגמרי ותטבול באופן זה, דבלאו הכי אין גוי מצוי כל כך בזמננו במקומות טבילה. וכן כתבו רבים מן הפוסקים האחרונים, הובאו דבריהם בשו"ת יביע אומר, וז"ל:

והנה בט"ז (ס"ק כא) כ' שכיון שנתברר דנטילת צפרנים של האשה אינו אלא מצד המנהג שהחמירו על עצמם, נ"ל דהא דאיתא במרדכי שאם אירע טבילתה בחוה"מ נכון הדבר ששפחה גויה תגזום לה, דאמירה לגוי שבות ובמקום מצוה לא גזרו. ואם אין לה גויה תנקר היטב הטיט שתחת הצפורן, ע"כ היינו דוקא בחוה"מ, אבל בשבת ויו"ט אם שכחה ליטול צפרניה לא תאמר לעכו"ם שתחתוך הצפרנים, כיון שאינה מצוה גמורה, ואפשר בניקור תחת הצפרנים בלבד, ולמה נבטל שבות דאמירה לגוי. ועוד שהישראלית מסייעת לה, וכאילו היא עושה מלאכה דאו'... וכן מצאתי להגאון החרי"ף בשו"ת שערי רחמים ח"ב (חיו"ד סי' כ), שהורה כן למעשה שאם אין עכו"ם מצוי שתנקרם היטב בליל שבת מכל טיט ולכלוך ותטבול. וכן יש להורות כעת שאין עכו"ם מצויים בארצנו הק', שתנקרם היטב. (יר"ד ב, יג)

²¹ עיין שם בהמשך, שלדעתו גם הגר"א סובר שמשאצ"ג אסורה רק מדרבנן, ואף שהוא מביא ראיה לשיטת הרמב"ם – אינו אלא "מראה פנים לכל שיטה שיש לה מקור גדול בתלמוד".